

Memlûkler’de Kur’ân Tilâveti ve Kıraat İlmî

Ahmet Gökdemir*

Öz

Makalede Memlûkler’de Kur’ân tilâveti ile kıraat ilminin durumu ele alınmıştır. Konunun anlatımında genel hatlarıyla Memlûkler’de ilmî ortama değinilmiş; daha sonra Kur’ân ve kıraat eğitiminin verildiği kurumlar, o dönemde yetişmiş önemli kıraat âlimleri, kadınların Kur’ân öğretimindeki yeri ile Memlûkler’deki kıraat ilmine dair birikimin Osmanlı’ya etkisi incelenmiştir. Araştırmada Memlûkler’le ilgili yazılmış madde, makale, tez ve müstakil kitapların yanı sıra o döneme yönelik bilgi veren tabakât kitaplarından istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, tilâvet, kıraat, Memlûk, Osmanlı.

The Recitation and Qiraat of Quran in Mamluks

Abstract

The paper deals with the status of Quran recitation and qiraah in Mamluks. While handling the subjects, firstly, the scientific environment in Mamluks was stated in broad strokes. Afterwards, the institutions where the Quran and recitation education were provided, notable qiraah scholars who were trained in that period, the role of women in

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kur’ân Okuma ve Kıraat Bilim Dalı, Yalova/Türkiye, ahmetgokdemir81@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-5436-0541.

teaching the Quran and the effect of qiraah accumulation in the Mamluks on the Ottoman were discussed. Aside from essays, articles, theses, and individual books written about the Mamluks, the tabaqat literature which is giving ideas about that period of time was also used during the analysis of the topics.

Keywords: Quran, tilawah, qiraah, Mamluk, Ottoman.

Giriş

Mısır, Suriye ve Hicaz’a hâkim olan ve Eyyûbîler’in ordusundaki Türk kökenli emirlerce kurulan Memlûkler; Bahrî Memlûkleri (1. Memlûkler; 1250-1382) ve Burcî Memlûkleri (2. Memlûkler; 1382-1517) olmak üzere iki devrede ele alınır.¹ Bu dönemde dindarlıklarıyla bilinen Memlûk sultanları medrese, cami ve zaviye yapımlarını önemsemişler; medreselerle buralardaki âlimler ve talebeler için zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Bazı sultanların zamanının ulemâsından önde gelenlerin derslerine iştirak ettikleri de olmuştur.² Memlûk sultanları ile toplumun önde gelenlerinin ilme ilgisi, Moğol istilasından kaçan ulemânın Memlûk beldelerine gitmelerine sebep olmuştur.³ Ayrıca Haçlı ve Moğol saldırıları sebebiyle birçok âlim Memlûk idaresindeki Şam ve Mısır’a göç etmiş, böylece bu iki yer, Memlûkler döneminde İslâmî ilimlerde öncü rol oynamıştır.⁴

Endülüs’teki Müslümanların Kastilya ve Aragon krallıkları karşısında zayıflaması sonucunda da Endülüslü birçok âlim Memlûklerin sahip oldukları topraklara geçmişlerdir.⁵ Bunun yanı sıra hac niyetiyle Hicaz’a gitmek için Müslümanların Mısır ve Suriye’den geçmeleri, bir de hilafetin merkezinin Memlûkler’de olup Memlûk şehirlerinin o zamanki İslâm beldeleri içinde en gelişmiş olmaları Memlûk topraklarının cazibesini artırmıştır.⁶ Mezkûr durumlar, Memlûk ilmî camiasında üç ana eğilim oluşmasına yol açmıştır. Bunlardan birincisi cami-medrese yakınlaşması olup ikincisi de cami, medrese, hankâh gibi kurumların faaliyetlerini cemedan ilmî müesseselerin teşekkülüdür. Sonuncusu da dört mezhebe yönelik fıkıh dersleriyle tefsir, kıraat, hadis, nahiv ve tıp gibi değişik ilim dallarına yönelik derslerin verildiği kurumların oluşmasıdır.⁷

-
- 1 Memlûklerin genel siyasi tarihi için bk. İsmail Yiğit, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 29, Ankara, TDV Yay., 2004, s. 90-97.
 - 2 İsmail Yiğit, “Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 5, 2002, s. 749-750; Bahattin Keleş, “Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 190, 2011, s. 197.
 - 3 Cengiz Tomar, “Kılıçtan Kaleme: Memlûklar ve Entelektüel Hayat”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 12, 2002, s. 251.
 - 4 Adnan Kara, “Memlûklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, cilt 13, sayı 1, 2018, s. 187-188.
 - 5 Muhammet Enes Midilli, “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, cilt 10, sayı 1, 2020, s. 395.
 - 6 Kürşat Solak, “Memlûklerin Beylikler Anadolu’suna Dinî-Kültürel Bakımdan Etkisi”, *Tarih Dergisi*, sayı 54, 2011/2, s. 40.
 - 7 Muhammet Enes Midilli, “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi”, s. 389.

Mısır'da kıraat ilmi önemli gelişmeler kaydetmiş, değişik beldelerden kıraat talebeleri Mısır'a gelip burada kıraate dair dersler almışlardır. Bir kıraat âlimi olan ve XII. yüzyılın başlarında vefat eden İbnü'l-Fahhâm (ö. 516/1123) İskenderiye'ye yerleşmiş; değişik bölgelerden talebeler, kendisinden ders almak için buraya gelmişlerdir.⁸ Yine XII. asrın başlarında vefat eden İmâm Şâtîbî (ö. 590/1194) de Mısır'a yerleşip burada dünyanın değişik beldelerinden gelen talebelere kıraat dersi veren önemli isimlerdendir. O, hac dönüşü Kahire'ye yerleşmiş; burada önce Amr b. Âs Camii sonrasında da Fâzılıyye Medresesi'nde kıraat dersleri vermiştir.⁹

Kur'ân ve Kıraat Eğitimi Verilen Kurumlar

Memlükler döneminde Kur'ân ve kıraatine dair eğitim verilen kurumlar; camiler, küttâblar, medreseler ve dâru'lkur'ânların yanı sıra hankâh, ribât ve zâviyelerdir.¹⁰ Nitekim buralarda fıkıh, hadis gibi İslâmî ilimlerle birlikte kıraate yönelik dersler de verilmiştir.

Memlükler'de eğitim küçük yaşlarda Kur'ân eğitimi ve ezberiyle başlamıştır. Nitekim meşhur âlimlerin hayatları incelendiğinde bunlardan birçoğunun küçük yaşta hafız olduğu, bazılarının da erken yaşta bir hocanın gözetiminde başlayıp ilerleyen zamanda başka bir hocada hâfızlığı bitirdiği görülmektedir. Nitekim Burhânüddîn Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438), bu şekilde hâfızlığını bitirenlerdendir.¹¹ Memlükler dönemi meşhur âlimlerinin hayatları incelendiğinde bunların yarıya yakınının hafızlık eğitimi aldıkları ve hâfızlıklarını küçük yaşta tamamladıkları bir kısmının da on yaşından sonra Kur'ân'ı ezberlediği görülecektir. Örneğin bahsi geçen âlimlerden Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403), Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Süyûtî (ö. 911/1505), Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi birçok

8 Zehebî, kıraatleri, isnadında İbnü'l-Fahhâm'ın isminin bulunduğu tarikle okuduğunu dile getirmiştir. Kendisi için Doğu ve Batı'da kıraat vecihlerini en iyi bilen kimse tabiri kullanılmıştır. İbnü'l-Fahhâm ve kıraatçiliğiyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Eroğlu, "İbnü'l-Fahhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 21, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 37-38.

9 Konuyla ilgili bk. Abdurrahman Çetin, "Şâtîbî, Kâsım b. Firrûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 376-377.

10 Tekkelere, farklı zaman dilimlerinde ve coğrafyalarda hankâh, ribât, zâviye, âsitâne, harâbât, ve imâret denildiği olmuştur. Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yay., 2011, s. 368.

11 Esra Atmaca, "Memlükler Dönemi'nde Halep'te Eğitim-Öğretim Müesseseleri ve Ulema", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 124.

âlim küçük yaşlarda hâfızlığını tamamlarken; Nevevî (ö. 676/1277), Bedruddîn İbn Cemaa (ö. 733/1333) gibi bazı âlimler de 10 yaşından sonra Kur'ân'ı ezberlemişlerdir.¹²

Memlûk sultanları, medreselerin yakınlarına yetim ve yoksul çocukların eğitimi için küttâb ismiyle bilinen mektepler yaptırmışlar; buralarda çocukların Kur'ân okuyup ezberlemeleri ile yazı yazmayı öğrenmeleri için müeddib ve yardımcı konumundaki ârifler istihdam etmişlerdir. Talebeler, büluğ çağına kadar hiçbir ücret söz konusu olmaksızın bu kurumlarda kalmışlar; büluğa erdikten sonra ise mekteplerden ayrılarak başka kurumlara gitmişlerdir.¹³ Bununla beraber küttâblarda hıfzını tamamlayan öğrenciler için hatim törenleri icra edilmiş; bu çerçevede hâfızlar atlara bindirilip şehrin caddelerinde gezdirilmiştir.¹⁴

Küttâblarda eğitim gören talebe sayısı ise vakfiyelerce belirlenmiş;¹⁵ buralarda eğitim verecek kişilerde aranılan şartlardan biri de hâfızlık olup bu koşul da diğerleri gibi vakfiyelerde kayıt altına alınmıştır.¹⁶ Ayrıca bu kurumlarda görevli müeddib ile yardımcıları konumundaki âriflerden, çocuklara karşı güler yüzlü olmaları ve şiddetten kaçınmaları istenmiştir.¹⁷

Memlûkler'de Kur'ân eğitimi için dârulkur'ân adı altında ihtisas medreseleri kurulmuştur. Nuaymî'nin (ö. 927/1521) bildirdiğine göre sadece Dîmeşk'te 7 adet dârulkur'ân, 3 tane de dârulkur'ân ve'l-hadîs medresesi tesis edilmiştir.¹⁸ Bu kurumların ayakta durması için vakıflar tesis edilmiştir. Örneğin Dârulkur'ân el- 'Aşâiriye (el-Hişîye) adına çok sayıda mülk vakfedilmiştir. Bunlardan edinilen gelire maaşı ödenmek üzere bir müderris ve bir Kur'ân okuyucusu görevlendirilmiştir.¹⁹

12 Memlûkler dönemi âlimlerinin hafızlık eğitimi aldıkları yaş gruplarına dair geniş bilgi için bk. Tuncay Başoğlu, "Memlûkler Döneminde Fıkıh Eğitimi", *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları*, sayı 25-26, 2018, s. 55-59.

13 Keleş, "Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreseleri", s. 204.

14 İsmail Yiğit, "Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, cilt 5, 2002, s. 749.

15 Kara, "Memlûklü Eğitim Sistemi", s. 202-203.

16 Yasemin Kaçar, "Bahrî Memlûk Devleti'nin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006, s. 31.

17 Bahattin Keleş, "Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bakış", s. 204.

18 İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 11-12, 1993-1994, s. 31.

19 Acar-Ergin, "Halep'te Memlûklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları", s. 20.

Kur'ân eğitimi verilen mekânlardan bir diğeri dâru'lhadîslerdir. Nitekim Eşrefiyye Dâru'lhadîsi'nde yedi kıraati bilen 10 kurrâ için 10; yine Kur'ân ve kıraat meclisi düzenleyen imama da 60 dirhem aylık maaş verilmesi istenmiştir.²⁰

Camiler daha öncesinde olduğu üzere Memlûkler döneminde de Kur'ân eğitimi verilen mekânlardır. Bu dönemde bir ilim merkezi olarak görülen camilere verilen önem artmış; bu çerçevede camilerde dersler oluşturularak buralarda görevli müderrislere ve ders alan öğrencilere maaş tahsisinde bulunulmuştur.²¹ Memlûkler'de camilerde Kur'ân eğitimi son derece önemsenmiştir. Bu bağlamda Câmi'ü'l-Kebîr,²² Seffâhiye ve Bâbü'l-Cinân²³ camileri, içinde Kur'ân ve kıraat dersine yönelik halkaların bulunduğu diğer camilerdir. Ezher, Amr b. Âs, Hâkim, İbn Tolun, Mâridânî, Hatîrî ve Aksungur camileri de bu tarz eğitimin yapıldığı yerlerdendir.²⁴ Bunlardan İbn Tolun Camii'nin vakfiyesinde kıraat ve nahiv dersleri verecek mütesaddirin istihdam edilmesi,²⁵ bu kişinin kırâât-i seba' ile alakalı ihtisas sahibi olması, sabahın ilk saatlerinden itibaren camide olup kıraat ve nahve yönelik ders almak isteyen talebelere ders vermesinin yanı sıra kendisinden kıraat öğretiminde infirâd ve cem' metotlarını gözetmesi istenilmiştir.²⁶ Bu

20 Nagihan Emiroğlu, "Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmî (Hicrî VII-VIII. Asırlar)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2019, s. 28.

21 Muhammet Enes Midilli, "Memlûkler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemâya Sunduğu Mansıplar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 44, 2020, s. 41. Kıraat ve nahiv müderrisi görevlendirilen diğer kurumlar; Müstansiriyye ve Zâhiriyye medreseleri, Hâkim, Sultan Hasan ve Müeyyed Şeyh camileri ile Şeyhüniyye Hankâhıdır. Konuyla ilgili bk. Midilli, "İbn Tolun Camii", s. 62; "Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi", s. 405.

22 Atmaca, *Memlûkler Dönemi'nde Halep'te Eğitim-Öğretim*, s. 223.

23 Atmaca, *Memlûkler Dönemi'nde Halep'te Eğitim-Öğretim*, s. 225.

24 Midilli, "İbn Tolun Camii", s. 40.

25 Bu dersleri veren kişiler aynı zamanda mezkûr alanlardaki otorite kimselerdir. Örneğin İbn Tolun Camii'nde mütesaddirlik görevinde bulunan Semîn el-Halebî, Arap dili ve kıraat ilminin önemli âlimlerinden olup kendisinin bu iki alana dair eserleri vardır. Halebî ve eserleri için bk. Mehmet Nafî Arslan, "es-Semîn el-Halebî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", *FSM İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 9, 2017, s. 29-61. Mütesaddirlik vazifesiyle ilgili geniş bilgi için bk. Muhammet Enes Midilli, "Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessesesi: İbn Tolun Camii (1296-1382)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 125-129.

26 Midilli, "İbn Tolun Camii", s. 51-52. İbn Tolun Camii'nde Takiyyüddîn es-Sübki (ö. 744/1344), Semîn el-Halebî, (ö. 756/1355), Celâlüddîn el-Kûsî (ö. 751/1315-16), Mecdüddîn Ebü'l-Fidâ el-Küfî (ö. 764/1363) ile Sirâcüddîn ed-Demenhûrî (ö. 751/1350-51) gibi dönemin birçok meşhur âlimi mütesaddir olarak görev yapmışlardır. Sultan Hasan Külliyesi'ne ait vakfiyede de kıraat eğitimi için mütesaddir tayin edilmesiyle bu kişilerin kıraat ve Arap dilinde ihtisas

hizmeti karşılığında kıraat ve nahiv mütesaddirine 80 dirhem ücret belirlenirken öğrencilerle alakalı vakfiyede herhangi bir ücret zikredilmemiştir. Kur'ân eğitimiyle ilgili İbn Tolun Camii Vakfiyesi'nde zikri geçen bir başka görevli mülakkindir. Mülakkın, camiye gelen öğrencilere toplu bir şekilde Kur'ân tilâvetine yönelik ders veren kişi olup bu iş için kendisine aylık 60 dirhem maaş tahsisinde bulunulmuştur.²⁷ Vakfiyede Kur'ân eğitimiyle alakalı müeddible âriflerin de ismi geçmektedir. Bunlardan müeddib, çocuklara Kur'ân ve yazı eğitimi vermekle görevliyken ârif de müeddibin yardımcısı konumundadır. Müeddib, yaptığı işin karşılığında 50 dirhem ücret alırken ârife ise 30 dirhem maaş tahsis edilmiştir.²⁸ Bunlardan başka İbn Tolun Camii'nde bir adet kâriü'l-mushâf ile çok sayıda kârf görevlendirilmiştir. Zikri geçen kişilerden kâriü'l-mushâf, sabah namazlarının ardından camideki *Mushafü'l-kebir* diye bilinen büyük mushaftan dilediği kadar okumakla; diğer kârifler de sair zamanlarda Kur'ân tilâveti ve akabinde sultana dua etmekle vazifelendirilmişlerdir. Bunlardan kâriü'l-mushaf, aylık 30 dirhem maaşla ücretlendirilmiştir.²⁹

Sultan Hasan Camii de aynı şekilde vakfiyesinde Kur'ân tilâvetiyle kıraatinin önemsendiği camilerdendir. Şöyle ki burada kıraat dersleri veren hoca, mülakkın, dört müeddib ve dört ârifle iki yüz öğrencinin yanı sıra camide Kur'ân tilâveti için yüz yirmi kârînin vakfiyede isminin geçmesi o dönemde Kur'ân tilâvetiyle kıraatinin ne derece önemsendiğini gösterir.³⁰

Memlûkler'de Kur'ân tilâveti ve kıraatıyla ilgili zikredilmesi gereken camilerden biri de Emeviyye Camii'dir. Zira burası, Şam'da çok sayıda medrese olmasıyla beraber o dönemin en önemli eğitim mekânlarından biri konumundadır.³¹ Burada her sabah Hz. Yahya türbesinin karşısında “sub” denilen uygulamayla Kur'ân'ın yedide biri okunmak suretiyle her hafta bir hatim yapılmış; yine Kur'ân ezberi hususunda sorun yaşayan çocuklara yönelik “Kevseriyye” denilen uygulamayla Kevser sûresinden başlanarak Kur'ân'ın sonuna kadar eğitim verilmiştir. Bu şekilde sürdürülen derslerin sürekliliği için mezkûr eğitime dahil olanlar adına vakıf tahsisi yapılmış; buna karşılık “sub” halkasındakiler-

sahibi olup kendisine gelen öğrencilere kıraat ve dile yönelik dersler vermesi; bunun karşılığında da kendisine aylık 150 dirhem maaş tahsisi kaydı geçmektedir. Midilli, *Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessesese*, s. 128-129.

27 Midilli, “İbn Tolun Camii”, s. 53-54.

28 Midilli, “İbn Tolun Camii”, s. 56.

29 Müellif, diğer kâriflerin ücretlerinin geçtiği kısmın vakfiyede silik çıkması sebebiyle belirlenemediğini ifade eder. Midilli, “İbn Tolun Camii”, s. 55-56.

30 Midilli, “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi”, s. 406.

31 İsmail Yiğit, “Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler”, s. 5.

den “Kevseriyye”ye katılan çocuklara Kur’ân öğretmesi istenmiştir. İbnü’l-Cezerî de (ö. 833/1429) Emeviyye Camii’nde Kur’ân dersi verenlerdendir. O, buradaki Kubbetü’n-Neşr altında değişik beldelerden gelen talebelere kıraat dersleri vermiştir.³²

Medreseler de Memlûkler döneminde Kur’ân tilâveti ve kıraatine yönelik ders verilen kurumlardandır. Nitekim Zâhiriyye Medresesi’nin inşası sonrasında dört önemli eyvandan batı tarafındakinin kırâât-i seb‘aya dair dersler veren Kemâleddîn el-Mahallî’ye (ö. ?) tahsis edildiği,³³ başka bir medresede ise bir taraftan müderrisin talebeye Kur’ân âyetlerini anlattığı diğer taraftan hafızların Kur’ân’ı hıfzedenlerin derslerini takip ettiği ve buradaki kıraat hocalarının şeyhü’l-kırâa olarak adlandırıldığı belirtilmiştir.³⁴ Burada görevli hocaların kıraat ilminin yanı sıra diğer İslâmî ilimlere yönelik ders verdiği de olmuştur. Örneğin Memlûk Halep’indeki medreselerde görevli Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) kıraat dersleriyle birlikte fıkıh ilmine yönelik dersler de vermiştir.³⁵ Yine ‘İlmüddîn Talha b. Yûsuf (ö. 715/1315), Revâhiyye Medresesi’nde sarf-nahiv ve kıraat dersleri vermiştir.³⁶

Sabah namazının ardından derslere başlanılan medreselerdeki kıraat dersleri ikinci namazı ile gün batımı arasında verilmiş; dört Âyete’l-Kürsî okunarak başlanılan kıraat dersleri öğrencinin okuyup hocanın dinlemesi şeklinde işlenmiştir.³⁷ Talebeler, medreselerde Kur’ân ezberinin yanı sıra kıraat ilmine dair dersler alabilmiştir. Bu dersler aşama aşama verilmiştir. Şöyle ki mübtedî seviyesindeki talebe infirâd yöntemiyle üç imamın kıraatini öğrenirken; mütevassıt düzeyindeki bir öğrenci beş imama göre, muntehî basamağındaki kişi ise kıraatlerin çoğunu ve meşhurlarını okuyabilecek seviyeye gelmiştir.³⁸ Dersler-

32 Ahmet Özel, “Emeviyye Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 11, İstanbul, TDV Yay., 1995, s. 110. Emeviyye Camii’ndeki Kur’ân dersleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Hatim Mahamid, “Memlûkler Dönemi Suriye’de Yüksek Öğretim Müesseseleri Olarak Camiler”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 41, 2011/2, s. 265-266.

33 Yiğit, “Aynî’yi Yetiştiren Memlûkler”, s. 32.

34 Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 28, Ankara, TDV Yay., 2003, s. 326.

35 İbn Hacer, *ed-Düraru’l-kâmine*, Haydarâbâd, y.y., 1929-1931, I, s. 339-340; Şemsüddîn Ebi’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-nihâye*, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1975, I, s. 138. Kıraate dair Şâtîbî’nin *Hurzü’l-emânî*’sine yönelik *el-‘İkdü’n-nadîd fî Şerhi’l-Kasîd* adlı bir şerh çalışması mevcuttur. Semîn el-Halebî ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Abdülaziz Hatip, “Semîn el-Halebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 36, İstanbul, TDV Yay., 2009, s. 492-493.

36 Atmaca, *Memlûkler Dönemi’nde Halep’te Eğitim-Öğretim*, s. 188.

37 Keleş, “Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreseleri”, s. 201.

38 Konuyla ilgili bk. İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriin*, y.y, t.y, s. 49-50; Şihâbüddîn Ahmed b.

de takip edilen eserler ise Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *Hurzü'l-emânî*'si, İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'i ile Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Kenzü'l-meânî fî şerhi Hurzi'l-emânî*'sidir.³⁹

Bazı medreselerin bünyelerinde yetim çocuklara yönelik mekteplerle kurrânın içerisinde pazartesi ve perşembe günleri Kur'ân okuyacağı bir mescit tesis edilmiştir.⁴⁰ Bu çerçevede Şam'daki Şafilere yönelik eğitim veren medreselerden Fâriysiye'de 10 mukrîye (Kur'ân okuyucusu) ve Kur'ân eğitimi için 15 yetim talebeye 15'er dirhem verilmiştir.⁴¹

Hankâh, ribât ve zâviyeler de Memlûkler döneminde Kur'ân ve kıraati-ne yönelik eğitim verilen mekânlardandır. Örneğin Şeyhû Hangâh'ında dört mezhep fikhının yanı sıra kıraat, hadis ve tasavvufa dair dersler verilmiştir.⁴² Hangâhtaki uygulamalardan biri de buralarda kurrâ istihdamında bulunulup bu kişilerin Kur'ân okumalarını sağlamaktır. Nitekim kurrâlar, burada sokağa bakan eyvanlardan birinin penceresinde dışarıdakilerin de duyabileceği şekilde Kur'ân okumuşlardır.⁴³

Söz konusu kurumlarda Kur'ân okuma işi son derece önemsenmiş ve bunun için merasimler tertip edilmiştir. Örneğin Saîdü's-Süedâ Hangâhı'nda Cuma namazı öncesi şeyh ve sûfilerin camide "tahiyetü'l-mescîd" namazı kılmalarının ardından Kur'ân cüzleri orada bulunan cemaate dağıtılmış; bu kimselerin Kur'ân okuma işi müezzin ezanı okuyana dek devam etmiştir. Cuma namazı sonrasında hangâh kurrâlarından biri, önce Kur'ân'dan bir yer okuyup sonrasında hangâhın banisine dua etmiş,⁴⁴ duanın ardından Şeyh Efendi ve sûfiler, hangâhtan ayrılmış-

Muhammed ed-Dimyâfî el-Bennâ, *İthâfû fudalâi'l-beşer*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, s. 7; Atmaca, *Memlûkler Dönemi'nde Halep'te Eğitim-Öğretim*, s. 124-125.

39 Aygül Düzenli, "Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)", *Osmanlı Medreseleri, Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın-Mahmut Zengin vd., İstanbul, Mahya Yay., 2019, s. 454.

40 Abdurrahman Acar-M. Mesut Ergin, "Halep'te Memlûklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 14, 2012, s. 23.

41 Acar-Ergin, "Halep'te Memlûklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları", s. 7.

42 Makrizî, *Hutat*, Kahire, Mektebet-ü Medbûlâ, 1997, II, s. 330-231; Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler", s. 36.

43 Hediye Sümeyra Korkmaz, "Mısır'da İlk Hangâh: Saîdü's-süedâ (569-992/1173-1517)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 59-60.

44 Hangâhların banileri yer yer bu meclislerden manevî manada istifade için türbelerinin bu tesisin içinde bulunmasını istemiştir. Zira buralarda okunan Kur'ân-ı Kerîmler, türbede medfûn bulunanların manevî yönden rızıklandırılması anlamı taşımıştır. Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh*, s. 117.

lardır. Bu durumu izlemek için değişik eyaletlerden çok sayıda kişi hangâha akın etmiştir.⁴⁵ Yine sabah namazının ardından her sūfî, kendi seccadesi üzerinde önce Fetih, Mülk ve Nebe sûrelerini tilâveti sonrasında kendilerine dağıtılan Kur'ân cüzlerini okumak suretiyle Kur'ân'ın hatmedilmesinde katkıda bulunmuştur.⁴⁶

Memlükler'de askeri birliklerde de Kur'ân tilâveti son derece önemsenmiştir. Şöyle ki ordu mensuplarına yönelik askerî eğitimin yanı sıra dinî- kültürel tedris de göz ardı edilmemiştir. Bu çerçevede askerler, eğitimleriyle ilgilenen bir hadıma teslim edilip kendilerine temel dinî bilgilerin yanı sıra Kur'ân okuma, yazı, dua ve sûrelerin okunmasına dair dersler verilmiştir. Bu eğitim ise daha ziyade tekrara dayanmaktadır. Buradaki amaç askerlerde dinsel bir bağlılığın yanı sıra dine hizmet düşüncesinin oluşturulmasıdır.⁴⁷

Memlükler Döneminde Yetişmiş Önemli Kıraat Âlimleri

Kıraat ilminin otorite isimlerinden birçoğu Memlükler devrinde yetişmiştir. Bu dönemde yetişmiş kıraat âlimlerinden en önemlisi bu ilmin zirve şahsiyeti İbnü'l-Cezerî'dir. Şöyle ki kendisi kıraat icâzet zincirlerinin kesişim noktasındadır. Eserleri de tariklerin temel ve yardımcı kaynakları olarak kullanılmaktadır.⁴⁸ Bu dönemde öne çıkan diğer kıraat âlimleri ise İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274),⁴⁹ Ahmed b. Abdullah b. Zübeyr el-Halebî (ö. 690/1291),⁵⁰ Muhammed b. Eyyûb b. Abdülkâhir el-Halebî (ö. 705/1305),⁵¹ Burhânüddîn Ebû İshâk İbrahim el-Ca'berî

45 Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh*, s. 96-97.

46 Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh*, s. 139.

47 Süleyman Kızıltoprak, "Memlük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 29, Ankara, TDV Yay., 2004, s. 89; Muhammet Fatih Zengin, "Ortaçağ İslam Devletlerinde Türk Memlükleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 148.

48 İbnü'l-Cezerî ve eserleriyle ilgili bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul, İFAV Yay., 2016.

49 *Elfiyye*'siyle meşhur Tâî, Halep'te kıraat ve Arapça'ya yönelik ders veren âlimlerdendir. Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1985, VI, s. 233; Abdülbaki Turan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 20, İstanbul, TDV Yay., 1999, s. 169-171.

50 Halep Câmi'u'l-Kebîr hatîbi Ahmed b. Abdullah, Alemüddîn es-Sehâvî'nin (ö. 643/1245) öğrencilerinden olup döneminin meşhur kurrâsındandır. Tecvîde dair *Kitâbü Dürri'n-nazîd* adlı eseri vardır. Şemsüddîn Ebî Abdillâh ez-Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, III, s. 1404, tah. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, TDV Yay., 1995; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, s. 73.

51 Halep ve Mısır'da kıraate dair dersler alan Muhammed b. Eyyûb, Hama'da Kur'ân eğitimi vermiştir. Kendisiyle ilgili bilgi için bk. Zehabî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, III, s. 1456; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, y.y, Müessesetü'r-Risâle, t.y., III, s. 150.

(ö. 732/1332),⁵² Şemsüddîn Ebû Abdillâh Zehebî (ö. 748/1347),⁵³ İbn Kesîr (ö. 774/1301-1373),⁵⁴ Ebû'l-Vefâ Sıbt el-'Acemî (ö. 841/1438),⁵⁵ İbnü'l-Kabâkîbî (ö. 849/1445),⁵⁶ Burhânüddîn İbrahim b. Mûsâ Kerekî (ö. 853/1449),⁵⁷ Abdülbâsıt b. Şahin el-Malatî (ö. 920/1514),⁵⁸ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517)⁵⁹ ile Zekerıyyâ el-Ensârî'dir (ö. 926/1520).⁶⁰

- 52 Ca'berî, kıraat sahasında oldukça velûd bir âlimdir. Şöyle ki o, kırâât-i seb'a ve 'aşere, resmü'l-mushâf, tecvîd, imamlar, Hamza ve Hişâm'ın hemzeleri vs. kıraat ilminin değişik yönleriyle alakalı çok sayıda eser kaleme almıştır. Kendisi ve eserleri hakkında bk. M. Kemal Atık, "Ca'berî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul, TDV Yay., 1992, s. 527-528.
- 53 Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr adlı tabakât eserinin müellifi Zehebî ve eseri için bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehabî, *Ma 'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, tah. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, İSAM, 1995.
- 54 İbn Kesîr; kâtip, müderris, hatip, müftü, kurrâ ve mahkeme heyeti üyeliği gibi birçok görevde bulunmuştur. İbn Kesîr'in yapmış olduğu vazifeler için bk. Adnan Kara, *Bir Memlûklü Aydın, Bürokrat ve Tarihçi İbn Kesîr (701-774/1301-1373)*, Ankara, İlahiyât, 2017, s. 146-168.
- 55 Sıbt el-'Acemî; Hasan es-Sayyâr el-Mısrî, Şihâbüddîn b. Ebî'r-Rıza (ö. 791/1389) gibi hocalardan kıraat ilmine dair ders almıştır. Kendisiyle ilgili bilgi için bk. Şemsüddîn Muhammed b. Abdırrahmân es-Sehavî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Beyrut, Dâru'l-Cil, t.y., I, s. 138-139; Bağdatlı, *Hedıyyetü'l-'ârifin*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1951, I, s. 19.
- 56 Devrinin önemli kıraat âlimlerindendir. On dört kıraatle ilgili yazdığı *Mecma'u's-sürûr ve ve matla'u'ş-şümûs ve'l-büdûr*'u ile onun şerhi mahiyetinde kaleme aldığı *İzâhu'r-rumûz* isimli telifleri vardır. Bu eserler Osmanlı'da da Kabâkîbî Tariki'nde okutulmuştur. Konuyla ilgili bk. İhsan Sütşurup, "İbnü'l-Kabâkîbî ve Kıraat İlmine Katkıları", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 5, 2019, s. 125-141; İbnü'l-Kabâkîbî'nin *Mecma'u's-Sürûr ve Matla'u'ş-Şümûs ve'l-Büdûr Adlı Eseri*", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 3, 2019, s. 48-67; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı'nın Kayıp İki Tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikle-ri", *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 32, 2019, s. 165-182.
- 57 Daha çok kıraat ve Arap diline dair tedrîsâtta bulunan Kerekî'nin vakf-ibtidâ, Hamza ve Hişâm'ın hemzeleri, tecvîd, feth ve imâle ile *Şâtıbiyye*'ye dair eserleri bulunmaktadır. Kerekî ve eserleriyle ilgili bk. Tayyar Altıkulaç, "Kerekî Burhânüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 25, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 279-280.
- 58 Malatî, kıraat ilmine dair edinmiş olduğu birikimi eserlerine de yansıtmıştır. Şöyle ki kendisi, İhlâs sûresine dair yazmış olduğu risâlede kıraat farklılıklarının anlama etkisinden bahsetmiştir. Bk. Abdülbâsıt el-Malatî, *el-Kavlü'l-hâs fî tefsiri Süreti'l-İhlâs*, İstanbul, Süleymaniye/Ayasofya, 4793, 27a-35a; M. Sami Çöllüoğlu, "Memlûkler Döneminde Bir Âlim: Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin el-Malatî (ö. 920/1514) ve İhlâs Süresi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt 7, 2018, s. 309-329.
- 59 On dört kıraat ve rivâyetlerine dair *Letâifü'l-işârât* adlı eserin müellifi olan Kastallânî ve eseriyle ilgili bk. Ahmet Kütükoğlu, "Kastallânî'nin 'Letâifü'l-işârât li Fünûni'l-Kıraât' Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 37, 2017, s. 31-56.
- 60 Tecvîd, vakf-ibtidâ, med-kasr ve besmele gibi kıraate yönelik meselelere dair eserleri bulunan Zekerıyyâ el-Ensârî ile ilgili bk. Ahmet Özel-Cengiz Kallek, "Zekerıyyâ el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 44, İstanbul, TDV Yay., 2013, s. 212-215.

Kadınların Kur'ân Öğretimindeki Yeri

Memlükler dönemi, kadınların ilmî hayatta en etkin oldukları devir olarak nitelendirilebilir. Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-lâmi*'sinin son cildinde 1075 kadına yer ayırması ve bunların büyük bir kısmının hadis ilmi başta olmak üzere ilmî hayatta etkin olması konuyla ilgili önemli verilerdendir.⁶¹ Öyle ki Tâceddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), Süyûtî, İbn Hacer gibi hadis otoritelerinin hadis hocaları arasında kadınlar da bulunmuş ve bu kişiler hadis aldıkları âlimler arasında kadınların da isimlerini zikretmişlerdir.⁶²

Erkek çocukları gibi mektebe giden kızlardan bir kısmı ilerleyen yaşlarda da ilimle meşgul olmuşlardır. Bunlardan bazıları da kadınları irşâd, onların eğitimi ve Kur'ân'ı ezberlemeleri hususunda görev almak üzere kendilerini yetiştirmişlerdir.⁶³ Örneğin muhaddislerden Mizzî'nin eşi Ümmü Fâtıma Ayşe bint İbrahim (ö. ?), Kur'ân'ı ezberlemiş ve kadınlardan birçoğuna Kur'ân eğitimi vermiştir.⁶⁴ Kur'ân'ı ezberleyip de kadınlara yönelik hizmette bulunanlardan bir diğeri Hatice binti Ali'dir (ö. 873/1468-69). O, küçük yaşta ilim meclislerinde bulunmuş ve Kur'ân hâfızı olmuştur. O dönemde kadınlardan kıraat ilmine yönelik ilim tahsilinde bulunanlar da olmuştur. Nitekim Biyrem binti Ahmed (ö. ?) babasıyla birlikte değişik mekânlarda fıkıh ve kırâât-i seb'aya dair eğitim almıştır. Onun bu ilme yönelik ders aldığı hocalarından bir diğeri İbnetü Fâtıma (ö. ?)'dır. O, hocasından cem' usûlü üzere eğitim almıştır.⁶⁵ Memlük dönemi kadınlarının kıraat ilmine yönelik İbnü'l-Cezerî'nin kızı Selma binti Muhammed'in birikimi oldukça dikkat çekicidir. Nitekim o, hafızlık eğitiminin ardından tecvide dair Mu-kaddime'yi sonrasında da Tayyibe'yi ezberlemiş; 'aşere usulüne göre Kur'ân'ı hatmetmiştir.⁶⁶

61 İsmail Yiğit, "Memlükler Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt 40, 2004, s. 140.

62 Konuyla ilgili bk. Mehmet Akif Aydın, "Kadın", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, cilt 24, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 92; Yiğit, "Memlükler Döneminde Kadın", s. 141.

63 Yiğit, "Memlükler Döneminde Kadın", s. 142; İbn Hacer, *ed-Düraru'l-kâmine*, Haydarâbâd, y.y., 1929-1931, I, s. 360, III, s. 226.

64 Muhammet Yılmaz-Nagihan Emiroğlu, "Memlüklerde İlmî Hayat ve Kadınların İlmî Hayattaki Yeri", *Turkish Studies*, cilt 15, 2020, s. 108.

65 Konuyla ilgili bk. Büşra Kaya, "XV. Yüzyıl Memlük Kahiresi'nin Entelektüel Kadınları", *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 46 2019, s. 99, 106.

66 Konuyla ilgili bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyeti'n-nihâye*, I, s. 310; Ömer Özbek, "Kur'ân Okuma ve Hafızlıkta Farklı Pratikler: Şinkitler Örneği", *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, s. 99-103.

Memlûklerde hankâh, ribât ve zâviye gibi tasavvufî kurumlar kadınların eğitiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Zira bunlardan bir kısmı da kadınların eğitimi için tesis edilmiştir. Nitekim bürokratların ve toplumun önde gelen ailelerinin tesis etmiş oldukları bu kurumlarda şeyhalar tarafından kadınlara yönelik fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf ve kıraat dersleri verildiği bilinmektedir.⁶⁷

Memlûkler'deki Kıraat Birikiminin Osmanlı'ya Etkisi

Memlûk medreselerinde yetişmiş âlimlerin Osmanlı ilmî muhitinin teşekkülünde rolü büyüktür. Şöyle ki Orhan Bey döneminde (1324-1362) tesis edilen ve Osmanlı'nın ilk medresesi niteliğini haiz İznik Medresesi'nin ilk baş müderrisi Dâvûd el-Kayserî (ö. 751/1350) olup kendisi Memlûklü medreselerinde yetişmiştir. Yine Osmanlı ilim camiasında önemli konumu olan Molla Gürânî (ö. 893/1488) ile Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) Memlûklü medreselerinde yetişmesi bu durumun örneklerindedir.⁶⁸

Aynı durum kıraat ilmi için de geçerlidir. Zira Osmanlı'da kurumsal manada kıraat ilminin temellerini atan İbnü'l-Cezerî,⁶⁹ Memlûklü topraklarında yetişip daha sonra Padişah Yıldırım Bayezid'in (1389-1403) daveti üzerine Bursa'ya gelerek burada kıraat müderrisliği görevinde bulunmuş ve bu alanda çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Yine İstanbul'da bu ilmin gelişip yayılmasını sağlayan Molla Gürânî ile İstanbul tarihini⁷⁰ Osmanlı'ya kazandıran Ahmet el-Mesyerî (ö. 1006/1598), Memlûk Mısır'ında yetişmiş âlimlerdendir. Kanuni döneminde (1520-1566) Sokullu Mehmed Paşa'nın (ö. 987/1579) daveti üzerine İstanbul'a gelen Mesyerî, burada çeşitli kurumlarda şeyhülkurrâlığın yanı sıra Eyüp Sultan

67 Hayriye Betül Özcan, "Memlûkler Dönemi'nde Hanımlar ve Sehâvî'nin Hanım Hocaları", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (İlahiyat)*, Kütahya, 2015, s. 26.

68 Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler", s. 45.

69 İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı kıraat ilmine en önemli katkısı bu ilme dair bir kısım kitaplarını burada yazıp talebelere okutarak bu ilmin Osmanlı'da kökleşmesini sağlamasıdır. Bu vesileyle İslâm dünyasında kıraate dair oluşan birikimin Osmanlı'ya aktarımı sağlanmıştır. Onun bir diğer mühim katkısı eserlerinin İstanbul ve Mısır tarihlerinin yardımcı ve temel kaynakları olarak kullanılmasıdır. İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı kıraat ilmine katkıları için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tarihi Kurrâları*, İstanbul, Ravza Yay., 2018, s. 44-49.

70 Teysir tarihi, Ahmed el-Mesyerî'nin İstanbul'a gelip Eyüp'te mevcut Sokullu Dârulkurrâsı'nda vermiş olduğu kıraat eğitimiyle zamanla Osmanlı'da İstanbul tarihi şeklinde bilecektir. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, İstanbul, Âsitâne, t.y., s. 115; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 13, 2019, s. 98.

Camii imameti vazifelerinde bulunmuştur. O, görevi esnasında dönemin önde gelen birçok âlimine kıraate yönelik ders vermiştir.⁷¹

Mısır'ın kıraat ilminde Osmanlı'ya etkileri bağlamında hac seyahatlerine de değinmek gerekir ki birçok âlim hac yolculuğu esnasında Mısır'a uğrayıp burada kıraat ilmine dair eğitim almıştır. Örneğin Dersiâm Muhammed Efendi (ö. 1054/1644) Ahmed el-Mesyerî'den İstanbul tariki üzere kıraat dersleri almış; daha sonra hac yolculuğu esnasında Mısır'a uğrayıp burada Mısır tariki⁷² üzere talebelikte bulunmuştur.⁷³ Mısır'ın Osmanlı kıraat ilmi üzerindeki etkisi, Memlûkler sonrasında da devam etmiştir. Nitekim Osmanlı'ya Mısır tarikini kazandırıp bu tarihin yaygınlaşmasını sağlayan Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö. 1134/1721), Memlûkler sonrası Mısır'da yetişmiş önemli kıraat âlimlerindedir.⁷⁴

Memlûkler, Kur'ân eğitim kurumlarının teşekkülü hususunda da Osmanlı'ya etkide bulunmuşlardır. Zira her ne kadar isim olarak bunlarda bir değişiklik söz konusu olsa da mahiyet olarak bu yapılar benzerlik göstermektedir. Örneğin çocuklara Kur'ân eğitimi veren kurumların adı Memlûkler'de kütüb iken; bunların Osmanlı'daki ismi sıbyan mektepleridir. Yine Memlûkler'de Kur'ân ihtisas medreseleri konumundaki dârulkur'ânlar, Osmanlı'da dârulkurrâ şeklinde anılmışlardır.⁷⁵ Bu durum Memlûkler'in kurumlar bazında da Osmanlı'ya etkide bulunduğunu göstermektedir.

Memlûkler'in Kur'ân-ı Kerîm hususunda Osmanlı'ya bir diğer etkisi Kur'ân tilâvetine yöneliktir. Şöyle ki hankâh, ribât ve zaviyeler gibi tasavvufî kurumlardaki Kur'ân tilâveti geleneği Memlûkler sonrasında Osmanlı'da da devam etmiştir. Nitekim Evliya Çelebi (ö. 1096/1686), *Seyahatnâmesi*'nde o dönemin

71 Abdullah Akyüz, "Osmanlı Kıraat Âlimleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 191

72 Şâtibiyye tarikinin Şehâze el-Yemenî (970/1562) vasıtasıyla Mısır'da yaygınlaşması neticesinde bu tarik, zamanla Mısır tariki şeklinde anılagelmiştir. Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erîb*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11, 213a-214b; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 99.

73 Muhammed b. Hasen İslambulî, *Mürşidü't-talebe*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 29, 66a-67b.

74 Ali b. Süleyman el-Mansûrî, Mısır'da doğmuş, orada kendini yetiştirmiş kıraat ilminin otorite şahsiyetlerindedir. Mansûrî, gerek kıraat ilmi gerekse de diğer ilimlere dair birikimi sebebiyle, Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1102/1691) tarafından davet edilmiştir. Onun Mısır tarihinin Osmanlı'ya kazandırılması ve bu topraklarda yaygınlaşmasında büyük bir hizmeti olmuştur. Mansûrî'yle alakalı geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, İstanbul, Ravza Yay., 2018.

75 Konuyla ilgili bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslâmiyat Dergisi*, sayı 2, 2017, s. 44-50.

Mısır'ında söz konusu kurumlardaki Kur'ân okuma merasimleriyle ilgili çokça örnekler vermektedir. Örneğin o, Tanta'daki Şeyh Ahmed Bedevi Tekkesi'ndeki mevlid törenine katıldığını, buradaki insanların tekkede geceleyip gece sabaha kadar Kur'ân okuduğunu;⁷⁶ yine Ömer Fâriz Tekkesi'nde⁷⁷ de her Cuma beş-altı bin kişinin bir araya gelip burada Kehf sûresi ve Şeyh Ömer'in (ö. 632/1235) *Kasîde-i Tâiyye*'sini okuduğunu belirtir.⁷⁸ Ayrıca o, İmâm Şafî Tekkesi'nde katıldığı mevlitlerden birinde 423, diğerinde ise 740 hatim indirildiğinden bahsetmekte ve her cumartesi burada bir araya gelen binlerce dervişin sabahlara kadar yüzlerce hatim yaptığını zikretmektedir.⁷⁹

Sonuç

Gerek Haçlı ve Moğol saldırıları sonucunda Müslümanların zor duruma düşmesi gerekse de Endülüslüler'in Kastilya ve Aragon saldırıları karşısında zayıflamaları neticesinde birçok âlim, ilme ve ilim adamlarına ehemmiyet verilen Memlûklü topraklarına göç etmişler; burada İslâmî ilimlerin gelişmesinde önemli rol üstlenmişlerdir. Memlûkler'de ulemânın hizmet ettiği ilim dallarından biri de kıraat ilmidir.

Memlûkler'de meşhur âlimlerin birçoğunun ya küçük yaşta ya da ilerleyen yaşlarda hafızlık yapmaları; yine küçük yaştaki çocuklara eğitim veren kurumların vakfiyelerinde öğreticiler için hâfızlığın şart koşulması dikkat çekmektedir. Dönemin Mısır'ında küçük yaşta küttâblarla başlayan Kur'ân eğitimi daha sonra camiler, medreseler, dârulkur'ânlar, hankâh, ribât ve zaviyelerin yanı sıra askerî kurumlar aracılığıyla neredeyse eğitim-öğretimin her safhasında mevcudiyetini devam ettirmiştir, denilebilir. Bu durum Memlûkler'de Kur'ân tilâvetiyle kıraatinin son derece önemsendiğini göstermektedir. Bunda sultanların ve toplumun önde gelenlerinin kurdukları vakıflar aracılığıyla kıraat âlimlerini ve onların talebelerini desteklemelerinin rolü büyüktür. Nitekim yukarıda zikri geçen kurumların vakfiyelerine bakıldığında bu durum kendini göstermektedir. Zira bu yapıların vakfiyelerinde Kur'ân ve kıraat eğitimi için öğretici ve öğrencilerin

76 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2011, X, s. 626-627.

77 Burası Osmanlı'nın fetih sonrasında Kur'ân okutmaya başladığı yedi mescitten biridir. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 21, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 40-43.

78 İbn Fâriz ve bahsi geçen kasidesi için bk. Y. Seracettin Baytar, "*İbnü'l-Fârid Hayatı ve Divanı*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

79 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, s. 251-252, 471-472.

mevcudiyeti söz konusu olup bunların hepsi için maaş tahsisi kaydı geçmektedir. Buralarda Kur'ân eğitimi verilmesinin amacı talebenin Kur'ân tilâveti ile kıraatinin geliştirilmesinin sağlanmasıdır. Memlûkler'de askerî kurumlardaki Kur'ân eğitiminin amaçlanan şey ise askerin dine bağlılığının yanı sıra din-i mübîne hizmet düşüncesinin oluşturulmasıdır.

Kıraat ilmine bu derece ehemmiyet verilen bir ortamda mezkûr sahada otorite şahsiyetler yetişmiştir. İbnü'l-Cezerî, Zekeriyâ el-Ensârî, Ahmed el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, İbnü'l-Kabâkîbî, Burhânüddîn el-Ca'berî gibi birçok kıraat âlimi bu dönemde yetişmiştir. Bu zatlar gerek telif ettikleri eserleriyle gerekse de yetiştirdikleri talebelerle sonraki döneme etkide bulunmuşlardır. Örneğin İbnü'l-Cezerî, kendisinden sonraki kıraat icazetlerinin kesişim noktasındadır. Telifleri de tarik diye de isimlendirilen kıraat eğitim metotlarında temel ve yardımcı kaynak olarak okutulmuştur.

Memlûkler'in bünyesinde yetiştirdiği kıraat âlimleriyle Osmanlı kıraat ilminin temelleri atılmış ve bu ilmin gelişimi sağlanmıştır. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî, Molla Gürânî ile Ahmed el-Mesyerî'nin Osmanlı kıraat ilmine hizmetleri zikre değerlidir. Mısır'da oluşan bu birikimin etkisi Memlûkler yıkıldıktan sonra da devam etmiştir. Nitekim Ali b. Süleyman'ın Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gelip burada yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Mısır tarihinin yaygınlaşmasına vesile olması bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca onun kıraate dair yazdığı eserlerin kendisinden sonraki döneme etkisi de Mısır'daki kıraate yönelik birikimin Osmanlı'ya etkilerine örnek verilebilir.

Kaynakça

Acar, Abdurrahman-Ergin, M. Mesut, “Halep’te Memlûklü Dönemine Ait Medrese Vakıfları”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 14, 2012.

Akyüz, Abdullah, “Osmanlı Kıraat Âlimleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Altıkulaç, Tayyar, “Kerekî Burhânüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 25, Ankara, TDV Yay., 2002.

Arslan, Mehmet Nafi, “es-Semîn el-Halebî’nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti”, *FSM İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı 9, 2017.

Atik, M. Kemal, “Ca’berî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul, TDV Yay., 1992.

Atmaca, Esra, “Memlûkler Dönemi’nde Halep’te Eğitim-Öğretim Müesseseleri ve Ulema”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Aydın, Mehmet Akif, “Kadın”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, cilt 24, İstanbul, TDV Yay., 2001.

Bağdatlı, İsmail, *Hediyetü’l-ârifîn*, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1951.

Başoğlu, Tuncay, “Memlûkler Döneminde Fıkıh Eğitimi”, *Türk Hukuku Tarihi Araştırmaları*, sayı 25-26, 2018.

Baytar, Y. Seracettin, “İbnü’l-Fârid Hayatı ve Divanı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

Bozkurt, Nebî, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 28, Ankara, TDV Yay., 2003.

Çetin, Abdurrahman, “Şâtıbî, Kâsım b. Firrûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.

Çöllüoğlu, M. Sami, “Memlûkler Döneminde Bir Âlim: Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin el-Malatî (ö. 920/1514) ve İhlâs Sûresi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt 7, 2018.

Dimyâtî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfî fudalâi’l-beşer*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998.

Düzenli, Aygül, “Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın-Mahmut Zengin vd., İstanbul, Mahya Yay., 2019.

Emiroğlu, Nagihan, “Türk (Bahri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hic-

rî VII-VIII. Asırlar)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2019.

Eroğlu, Muhammed, "İbnü'l-Fahhâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 21, İstanbul, TDV Yay., 2000.

Evliya, Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2011.

Gökdemir, Ahmet, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kur-râları*, İstanbul, Ravza Yay., 2018.

_____, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 13, 2019.

_____, "Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Dârulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslâmiyat Dergisi*, sayı 2, 2017.

_____, "Osmanlı'nın Kayıp İki Tariki: Kabâkîbî ve Mâhir Tarikleri", *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı 32, 2019.

Hatip, Abdülaziz, "Semîn el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 36, İstanbul, TDV Yay., 2009.

İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Düraru'l-kâmine*, Haydarâbâd, y.y., 1929-1931.

İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-nihâye*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.

_____, *Müncidü'l-mukriîn*, y.y, t.y.

Kaçar, Yasemin, "Bahrî Memlûk Devleti'nin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006.

Kara, Adnan, *Bir Memlûklü Aydın, Bürokrat ve Tarihçi İbn Kesîr (701-774/1301-1373)*, Ankara, İlâhiyât, 2017.

_____, "Memlûklü Eğitim Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, cilt 13, 2018.

Kara, Mustafa, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 40, İstanbul, TDV Yay., 2011.

Kaya, Büşra, "XV. Yüzyıl Memlûk Kahiresi'nin Entelektüel Kadınları", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 46, 2019.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, y.y, Müessesetü'r-Risâle, t.y.

Keleş, Bahattin, "Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 190, 2011.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 29, Ankara, TDV Yay., 2004.

Korkmaz, Hediye Sümeyra, “Mısır’da İlk Hangâh: Saîdü’s-süedâ (569-992/1173-1517)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Kütükoğlu, Ahmet, “Kastallâ’nin ‘Letâifu’l-İşârât li Fünûni’l-Kıraât’ Adlı Eserinin Kıraât İlmindeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 37, 2017.

Mahamid, Hatim, “Memlûkler Dönemi Suriye’de Yüksek Öğretim Müesseseleri Olarak Camiler”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 41, 2011/2.

Malatî, Abdülbâsıt, *el-Kavlü’l-hâs fi tefsiri Sûreti’l-İhlâs*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4793, 27a-35a.

Makrizî, Ebû Muhammed Takiyyüddîn, *Hutat*, Kahire, Mektebet-ü Medbûlâ, 1997.

Midilli, Muhammet Enes, “Erken Memlûk Döneminde Bir İlmî Müessese: İbn Tolun Camii (1296-1382)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

_____, “Memlûkler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemaya Sunduğu Mansıplar”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 44, 2020.

_____, “Ulemânın Memlûk Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlûkler Döneminde Kahire İlim Kurumları”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, cilt 10, 2020.

Muhammed b. Hasen, İslambulî, *Mürşidü’l-talebe*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, 29.

Muhammed, Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân*, İstanbul, Âsitâne, t.y.

_____, *Zühru’l-erib*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 11.

Özbek, Ömer, “Kur’ân Okuma ve Hafızlıkta Farklı Pratikler: Şinkitiler Örneği”, *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 47-122.

Özcan, Hayriye Betül, “Memlûkler Dönemi’nde Hanımlar ve Sehâvî’nin Hanım Hocaları”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV (İlahiyat)*, Kütahya, 2015.

Özel, Ahmet, “Emeviyye Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 11, İstanbul, TDV Yay., 1995.

Özel, Ahmet-Kallek, Cengiz, “Zekeriyâ el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 44, İstanbul, TDV Yay., 2013.

Sehavî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *ed-Dav‘u’l-lâmi‘*, Beyrut, Dâru’l-Cil, t.y.

Solak, Kürşat, “Memlûklerin Beylikler Anadolu’suna Dinî-Kültürel Bakımdan Etkisi”, *Tarih Dergisi*, sayı 54, 2011/2.

Sütşurup, İhsan, “İbnü’l-Kabâkîbî ve Kıraat İlmine Katkıları”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 5, 2019.

_____, “İbnü’l-Kabâkîbî’nin Mecma‘u’s-Sürûr ve Matla‘i’ş-Şümûs ve’l-Büdûr Adlı Eseri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 3, 2019.

Tomar, Cengiz, “Kılıçtan Kaleme: Memlûklar ve Entelektüel Hayat”, *Türk-lük Araştırmaları Dergisi*, sayı 12, 2002.

Turan, Abdülbaki, “İbn Mâlik et-Tâî”, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, cilt 20, İstanbul, TDV Yay., 1999.

Uludağ, Süleyman, “İbnü’l-Fârız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 21, İstanbul, TDV Yay., 2000.

Yılmaz, Muhammet-Emiroğlu, Nagihan, “Memlûklerde İlmî Hayat ve Kadınlara İlmî Hayattaki Yeri”, *Turkish Studies*, cilt 15, 2020.

Yiğit, İsmail, “Aynî’yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 11-12, 1993-1994.

_____, “Memlûkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 29, Ankara, TDV Yay., 2004.

Yiğit, İsmail, “Memlûkler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türk-ler*, cilt 5, 2002.

_____, “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt 40, 2004.

Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, İstanbul, İFAV Yay., 2016.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Ma‘rifetü’l-kurrâi’l-kibâr ‘ale’t-tabakâti ve’l-a’sâr*, tah. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, İSAM, 1995.

Zengin, Muhammet Fatih, “Ortaçağ İslam Devletlerinde Türk Memlûkleri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A‘lâm*, Beyrut, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1985.